

CHRISTIAN VAN DER HEIJDEN

Paus Franciscus

De nederigheid aan de macht

uitgeverij

© 2013 Uitgeverij Kok - Utrecht
www.kok.nl
Omslagontwerp Geert de Koning
Omslagfoto Alberto Pizzoli © AFP
Fotokatern © Christian van der Heijden
ISBN 978 90 435 2243 4
ISBN e-book 978 90 435 2244 1
NUR 700

De tekst van dit boek is een bewerking van en aanvulling op eerder verschenen artikelen van de auteur op de website van omroep RKK.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

1

Een historische aankondiging

Het is carnavalsmaandag. Ik ben op de Vrije Universiteit van Amsterdam, waar uiteraard niets van carnaval te merken is. Het is elf uur in de ochtend. Mijn iPhone trilt in mijn broekzak. Ik wil niet kijken, want ik ben een gastcollege aan het geven. Maar hij blijft trillen. Nog steeds weiger ik te kijken. Mijn les gaat over de Indiase filosoof Nagarjuna, iemand van wie ik vrij zeker weet dat hij nooit een smartphone zou hebben aangeschaft. Dan kan ik de verleiding niet meer weerstaan. ‘Zullen we even vijf minuten pauzeren?’ stel ik aan de studenten voor. Ze lijken er blij mee.

Wie ben ik? Ik ben een ex-priester. In 1996 werd ik gewijd voor het bisdom Den Bosch door de toenmalige bisschop Jan ter Schure. Sinds september 2000 ben ik in dienst van de KRO en werk er op de ten dode opgeschreven afdeling RKK. Het kabinet-Rutte II heeft bepaald dat er voor de kleine zendgemachtigden geen plaats meer is in het publieke bestel.

Sinds 2002 maak ik deel uit van de redactie van de website van omroep RKK. Deze site heette aanvankelijk www.katholiek nederland.nl, maar nu www.rkk.nl.

In februari 2005 werd ik door mijn eindredacteur Joost van der

Net naar Rome gestuurd om verslag te doen van de tweede ziekenhuisopname van Johannes Paulus II die maand. Ik kreeg een kleine digitale camera mee om wat kiekjes te maken. ‘Leuk voor bij de berichten.’

Verwacht werd dat de paus niet lang meer te leven zou hebben. Op 26 februari 2005 schreef ik:

Alle Italiaanse kranten openen vandaag met het nieuws dat de paus weer aan de beterende hand is. Wat opvalt is dat niemand speculeert over een mogelijk overlijden van Johannes Paulus II. In dit land blijkt dat bij navraag ook hoogst ongepast te zijn. Bijgeloof ligt doorgaans ten grondslag aan deze etiquette. De Romeinen noemen het *iella*, ongeluk of tegenspoed. Wie vrijmoedig spreekt over iemands dood, terwijl die nog leeft, loopt het risico zelf door de dood getroffen te worden. Dat verklaart mede waarom gelovigen en niet-gelovigen in Rome steevast hopen dat de Heilige Vader weer geheel opknapt. Niemand zal het in zijn hoofd halen hardop na te denken over een mogelijke opvolger van de Poolse pontifex. Het lijkt alsof alleen de buitenlandse pers daarin geïnteresseerd is.

Daags erna liet de paus zich tot veler verrassing twee minuten lang zien in het raam van zijn kamer op de tiende etage van het Gemelli-ziekenhuis. Reden voor veel journalisten om Rome te verlaten. Ook ik vertrok.

In de nacht van 31 maart op 1 april werd ik uit mijn bed gebeld. Mijn eindredacteur: ‘Onmiddellijk naar Rome. Het gaat slecht met de paus.’ Johannes Paulus II bleek stervende te zijn. ’s Avonds op 2 april stond ik op het Sint-Pietersplein, waar we vernamen dat hij om 21.37 uur was overleden. Drieënhalve week later keerde ik terug naar Nederland. In de tussentijd deed ik verslag van het over-

lijden van Johannes Paulus II, de rouw, de uitvaart, het preconclaaf, het conclaaf en het aantreden van Benedictus XVI.

Op het seminarie in Den Bosch was mijn belangstelling voor filosofie groter dan voor theologie. In 2007 schreef ik mij aan de Universiteit van Amsterdam in als deeltijdstudent wijsbegeerte. Vier jaar later haalde ik mijn masterdiploma en nu ben ik buiten-promovendus aan de VU. Soms val ik er als docent in voor mijn promotor. Dat is op 11 februari 2013 ook het geval.

Snel kijk ik op het schermpje. Collega's in Hilversum hebben mij gewhatsapt en probeerden mij te bellen. Van diverse sites heb ik news alerts gekregen. 'De paus treedt af.' Ik geloof er niets van. Het zou theoretisch wel kunnen, maar zoiets is nog nooit onder normale omstandigheden gebeurd. De studenten komen weer de zaal binnen en ik deel wat ik zojuist heb vernomen. Ook bij hen roept het verontwaardiging op. 'Kan dat wel?' vraagt een studente. 'Het kan wel,' antwoord ik. 'Mag ik even op je laptop kijken?' vraag ik haar. Gretig ga ik op zoek naar het nieuws. Ik lees een bericht waarin kardinaal Angelo Sodano wordt geciteerd. 'Het kwam als een donderslag bij heldere hemel,' zei de deken van het Kardinalencollege. Het is dus toch waar.

Pas na het college begin ik druk te bellen met collega's. Het is echt waar, zeggen ze. Kom je naar Hilversum? 'Ik blijft thuis,' antwoord ik, 'daar kan ik beter werken.' Snel de metro genomen en de bus. Naar huis rennen. Zo snel mogelijk online, dat is wat ik wil. Eenmaal achter mijn scherm, vergeet ik te eten. Ik verkeer in een staat van opwindning. Opwindning om een oude man die besluit om met pensioen te gaan? Inderdaad. Dit is geschiedenis. Hoe precies moet ik nu heel snel uitzoeken. Meteen schiet Celestinus V door mijn hoofd. Die zag het niet meer zitten en gaf zijn portie aan fikkie. Later leer ik dat er nog een Gregorius XII was. Hij trad in 1415 af om het Westerse Schisma te beëindigen. Het is waar dat de katholieke kerk nu een grote crisis doormaakt, op de eerste plaats door de afschuwelijke realiteit van het seksueel misbruik van kin-

deren, en dat er sprake is van theologische verdeeldheid in de kudde, maar een schisma? Nee, het zijn betrekkelijk normale omstandigheden waarin Benedictus XVI aftreedt. Niemand dwingt hem. Hij houdt het voor gezien omdat hij het niet meer kan opbrengen. ‘Ik heb er de kracht niet meer voor,’ facebookt iemand die avond, terwijl hij ene paus Gerardus Joling sprekend opvoert.

Volgens het kerkelijk recht heeft de paus het volste recht om af te treden. Canon 332, paragraaf 2, van het Wetboek van Canoniek Recht luidt: ‘Als het voorkomt dat de Paus afstand doet van zijn ambt, is voor de geldigheid vereist dat de afstand vrij geschiedt en op de juiste wijze kenbaar gemaakt wordt, niet echter dat deze door wie ook aanvaard wordt.’

In de katholieke kerk staat niemand boven de paus. Hij heeft niet alleen macht over de Kerk als geheel, ‘maar ook over alle particuliere Kerken en groeperingen heeft hij de voorrang van gewone macht’ (canon 333). De paus bestuurt samen met het Bisschoppencollege de Kerk. Het is dus niet nodig dat dit college aan de ‘CEO’ toestemming moet verlenen om afstand te doen van zijn machten. Overigens staat de paus niet los van het Bisschoppencollege. De paus is lid van dit college omdat hijzelf ook bisschop is. Hij is de bisschop van Rome. Hij wordt beschouwd als de opvolger van Petrus, die volgens de overlevering de leider van de christengemeente in Rome was en in Rome de marteldood stierf.

De visser Simon bar Jona uit Galilea was een van de twaalf discipelen van Jezus die Hij tot zijn speciale afgevaardigden maakte. Toen Simon beleed dat Jezus de Messias was, zei Jezus dat hij voortaan Kefas genoemd zou worden. Het Aramese woord *kefas* betekent zoiets als ‘rotsman’; in het Grieks is dat *petros*. In een andere evangeliepassage belijdt Simon dat Jezus niet alleen de Messias is, maar ook de Zoon van de levende God: ‘Daarop zei Jezus tegen hem: “Gelukkig ben je, Simon Barjona, want dit is je niet door mensen van vlees en bloed geopenbaard, maar door mijn Vader in de hemel. En ik zeg je: jij bent Petrus, de rots waarop ik

mijn kerk zal bouwen, en de poorten van het dodenrijk zullen haar niet kunnen overweldigen. Ik zal je de sleutels van het koninkrijk van de hemel geven, en al wat je op aarde bindend verklaart zal ook in de hemel bindend zijn, en al wat je op aarde ontbindt zal ook in de hemel ontbonden zijn.” Aldus de beroemde woorden uit het zestiende hoofdstuk van het Matteüsevangelie.

In de pauselijke liturgie wordt het gezang ‘Tu es Petrus’ (= ‘jij bent Petrus’) gezongen zodra de paus de Sint-Pieter binnenkomt. Liturgisch gezien is de paus Petrus. De paus en de bisschoppen zijn weliswaar de opvolgers van respectievelijk Petrus en de overige apostelen, maar zij zijn ook hun verpersoonlijking. Het is daarom dat zij Christus in alle tijden sacramenteel onder de mensen kunnen brengen.

De apostelen hebben van Christus de volmacht gekregen om in zijn naam op te treden. Het Griekse *apostolos* betekent letterlijk ‘gezondene’ en ‘gezant’. Het is de vertaling van het Hebreeuwse *sjaliach*. In het Joodse recht duidde dit woord op iemand die optrad als gevolmachtigd vertegenwoordiger van degene die zijn gezant eropuit stuurde. Dus is het niet zo gek dat Jezus tegen zijn discipelen zei: ‘Wie naar jullie luistert, luistert naar Mij, en wie jullie afwijst, wijst Mij af. En wie Mij afwijst, wijst Hem af die Mij gezonden heeft’ (Lucas 10,16).

Paus en bisschoppen zijn zich steeds van deze woorden bewust. Zij weten dat zij nooit namens zichzelf kunnen spreken. Hun ambt is immers ‘apostolisch’, dat betekent dat zij spreken en handelen als gezanten van iemand die zichzelf ook als gezant van een hogere macht zag.

Het is daarom niet zo gek dat er theologen zijn die het aftreden van een paus als een kwestie beschouwen. Want kun je er als gezant voor kiezen geen gezant meer te zijn? Is dat geen zaak voor degene die de gezant heeft gezonden? Johannes Paulus II zag het zeker zo.

Elke paus kent het verhaal uit het apocriefe boek *Handelingen van Petrus*. Als Petrus ten tijde van Nero’s christenvervolging Rome

ontvlucht om te ontkomen aan foltering en executie komt hij Jezus tegen. Waar gaat U heen, Heer? (*Quo vadis?*) ‘Ik ga naar Rome om opnieuw gekruisigd te worden.’ Petrus ziet in dat hij zijn roeping ontrouw is en keert om. De rest is bekend. Petrus wordt in het Circus Vaticanus gekruisigd. Volgens de overlevering niet zoals zijn Heer. Aangezien hij zich niet waardig voelde op dezelfde wijze als de Verlosser te sterven, verzocht hij zijn beulen om met het hoofd naar beneden op het hout vastgenageld te worden. Even verderop op de Vaticaanse heuvel werd hij begraven. Drie eeuwen later liet keizer Constantijn op dit graf een basiliek ter ere van de Prins der Apostelen bouwen.

Het apocriefe *Quo Vadis*-verhaal kende de aan parkinson leidende Johannes Paulus II maar al te goed. De boodschap lijkt helder. Als bekleeder van het Petrusambt kun je niet van het kruis af komen. Daar blijf je hangen of je nu wilt of niet. Aftreden? Nooit! De wereld is er getuige van geweest dat hij als sterk afgetakelde man zijn missie tot het allerlaatst trouw bleef. Maar was dit eigenlijk wel een kwestie van trouw? Je moet van goeden huize komen als je daarop nee antwoordt. En dat is precies wat Benedictus XVI heeft gedaan. Iemand twitterde daags na de bekendmaking van het voorgenomen aftreden dat Benedictus hiermee het pausschap had gerelativeerd. Dat lijkt mij geen correcte analyse. Hij heeft zichzelf gerelativeerd. Ik ben slechts Joseph Ratzinger, moet hij gedacht hebben, en voor een tijdje speel ik de theologische rol van Petrus. En dit houdt op zodra ik er de kracht niet meer voor heb. Dat Johannes Paulus II het heeft volgehouden tot de laatste ademtocht, mag vroom genoemd worden. Maar trouw? Was Benedictus XVI dan ontrouw aan zijn apostolische ambt? Het zijn er maar weinigen die dit vinden. De meerderheid van de bisschoppen en theologen vindt het een moedig en wijs besluit. Moedig omdat het als ontrouw kan worden opgevat, wijs omdat het Petrusambt ervan opknapt. Wie oud is en bovendien zwak en ziek, kan wel aan het roer staan van de grootste multinational ter wereld, maar

hij zal daarbij hulp nodig hebben van medewerkers. En die willen hem niet steeds lastigvallen met de hulp die ze in stilte al hebben verleend. Gaandeweg hebben de medewerkers het roer al lang overgenomen. De oude grijsaard mag slechts bij het roer staan en wuiven. Ik heb het hier over de Romeinse curie, het pauselijk bestuursapparaat zonder welke het Petrusambt onmogelijk is geworden. De curie treedt op in naam van de paus en de paus treedt op dankzij de Romeinse curie. Een paus die de krachten voelt wegtrekken maar nog wel helder genoeg is om te beseffen dat hij al lang niet meer regeert, kan eigenlijk nog maar één machtig ding doen: aftreden.

In 2010 zei Benedictus XVI op de vraag van journalist Peter Seewald of een paus om goede redenen kan aftreden: ‘Als een paus tot helder inzicht komt dat hij fysiek, psychisch en geestelijk niet meer opgewassen is tegen de opdracht die in zijn ambt besloten ligt, dan heeft hij het recht en onder omstandigheden ook de plicht om af te treden’ (*Licht der wereld*, p. 45).

Benedictus XVI maakte zijn aftreden bekend tijdens een consistorie op 11 februari. Een consistorie is een vergadering van de paus met zijn kardinalen. Soms is zo’n vergadering geheim, maar meestal zijn het publieke bijeenkomsten. Er zijn verschillende redenen voor een paus om een consistorie bijeen te roepen. Een ervan is de creatie van nieuwe kardinalen, een andere is om de kardinalen te raadplegen in zaken van zalig- en heiligverklaringen. Op 11 februari werd er publiekelijk vergaderd over de geplande heiligverklaring van de zalige Martelaren van Otranto, de zalige María Laura de Jesús Montoya Upegui en de zalige María Lupita García Zavala. Dit is de toespraak die Benedictus XVI in het Latijn hield tot de in Rome aanwezige kardinalen:

Ik heb u bijeengeroepen voor dit consistorie niet alleen voor de drie heiligverklaringen, maar ook om u op de hoogte te brengen van een beslissing

die van groot belang is voor het leven van de Kerk. Nadat ik herhaaldelijk mijn geweten voor God heb onderzocht, ben ik er zeker van geworden dat mijn krachten, vanwege mijn gevorderde leeftijd, niet langer toereikend zijn om het petrinisch dienstwerk naar behoren te kunnen vervullen. Ik ben me er goed van bewust dat dit ambt, vanwege zijn wezenlijk geestelijke aard, niet alleen met woorden en daden moet worden uitgeoefend, maar minstens ook met gebed en lijden. Echter, om het schip van Sint-Petrus in de wereld van vandaag, die onderhevig is aan zoveel veranderingen en opgeschud door vragen van diepe relevantie voor het geloofsleven, te besturen is zowel geestelijke als lichamelijke kracht onontbeerlijk. Mijn krachten zijn de afgelopen maanden sterk afgenomen, zodanig dat ik moest erkennen dat ik niet meer het vermogen heb om dit aan mij toevertrouwde ambt naar behoren te vervullen. Daarom, me goed bewust van de ernst van deze handeling, verklaar ik in alle vrijheid dat ik afstand doe van het ambt van de Bisschop van Rome, Opvolger van Sint-Petrus, aan mij toevertrouwd op 19 april 2005. Vanaf 28 februari 2013 om 20.00 uur zal de Zetel van Rome, de Zetel van Sint-Petrus, vacant zijn en een conclaaf om een nieuwe Hoogste Pontifex te kiezen moet worden bijeengeroepen door hen die daartoe competent zijn.

Dierbare Broeders, ik dank u in alle oprechtheid voor alle liefde en werk waarmee u mij in mijn ambt hebt gesteund en ik vraag u om vergiffenis voor al mijn tekortkomingen. En nu, laten wij de Heilige Kerk toevertrouwen aan de zorg van Onze Hoogste Herder, Onze Heer Jezus Christus, en zijn heilige Moeder Maria aanroepen opdat zij de Kardinaal-Vaders bijstand mag

verlenen met haar moederlijke ijver bij de verkiezing van een nieuwe Hoogste Pontifex. Wat mijzelf betreft, ik wens de Heilige Kerk van God in de toekomst ook vroom te dienen door een aan gebed gewijd leven.

Opvallend aan deze tekst is de mix van bijkans onaardse plechtstatigheid en menselijke fragiliteit. Aan het woord is een man die naar zichzelf verwijst als de Hoogste Pontifex (*Summus Pontifex*) en zegt dat hij aan het einde van zijn Latijn is.

De term pontifex is ontleend aan de heidense staatscultus in het antieke Rome. Het woord betekent letterlijk ‘wegbereider’ of ‘bruggenbouwer’. Een pontifex was een lid van het hoogste priestercollege (*collegium pontificium*), bestaande uit vijftien priesters die ook wel *flamines* werden genoemd. Ieder van hen diende één van de staatsgoden. De pontifices traden op als middelaars tussen de godheden en het volk. Zij kozen uit hun midden een leider: de Pontifex Maximus. De Romeinse keizers bekleedden dit ambt tot 379 na Christus. De eerste christenkeizer die afstand deed van de titel was Gratianus (367-383). Er is geen historisch gegeven voorhanden waaruit de feitelijke overdracht blijkt van het ambt van het opperste pontifcaat door Gratianus aan de bisschop van Rome. Wel weten we dat paus Damasus I in 379 zichzelf aanduidde met Pontifex Maximus toen hij de keizer om juridische onschendbaarheid verzocht. Paus Leo de Grote (440-461) was hoogstwaarschijnlijk de eerste bisschop van Rome die de titel Pontifex Maximus publiekelijk opeiste. Andere bronnen zeggen dat dit Gelasius I (492-496) was. Maar pas in de vijftiende eeuw werd de titel exclusief aan het pausschap verbonden. Voordien werden soms ook aartsbisschoppen van belangrijke steden met Pontifex Maximus aangeduid, bijvoorbeeld Hilarius van Arles (401-449) en Lanfranc van Canterbury (1005-1089). Als de paus dus de hoogste pontifex is, dan zijn de bisschoppen de gewone leden van de christelijke variant van het *collegium pontificium*. Vandaar de term ‘pontificale hoogmis’ voor

een eucharistieviering waarin een bisschop in vol ornaat voorgaat. Toch lijkt het Vaticaan te suggereren dat de paus de enige pontifex is. Het twitteraccount van de Bisschop van Rome, sinds 3 december 2012 actief, heet namelijk @Pontifex. Opmerkelijk was dat er op 11 februari geen pontificale tweet de lucht in ging.

De aankondiging van het aftreden kwam voor kardinaal Sodano als een donderslag bij heldere hemel. De natuur lijkt deze metafoor te moeten illustreren met donder en bliksem. Op de avond van de elfde wordt de top van de koepel van de Sint-Pietersbasiliek getroffen door de bliksem. ‘Een vingerwijzing Gods?’ vragen commentatoren zich af. Het verschijnsel is vastgelegd door de Italiaanse persfotograaf Filippo Monteforte. Aan de authenticiteit van de foto wordt aanvankelijk getwijfeld, maar later niet meer. Het onweerde immers flink, zo bleek ook uit de tv-beelden van RKK *Kruispunt Actueel* die avond. Te zien is Antoine Bodar die op een dakterras met uitzicht op de Sint-Pieter gedurende het onweer commentaar geeft. De in Rome woonachtige priester en RKK-presentator vindt het aftreden van paus Benedictus XVI wegens diens afnemende gezondheid ‘wijs’, ‘modern’ en ‘moedig’. ‘Hij zag er de laatste maanden buitengewoon vermoeid uit,’ zegt Bodar, die er nooit een geheim van heeft gemaakt een groot vereerder van de hooggeleerde Benedictus te zijn. Hij voegt eraan toe dat de persoon Joseph Ratzinger ‘te bescheiden is om de nieuwe paus voor de voeten te lopen’.

Het nieuws over de abdicatie slaat in de katholieke kerk in als een bom. ‘Net zoals voor vele anderen kwam dit bericht ook voor ons als een verrassing,’ luidt de verklaring van de Nederlandse Bisschoppenconferentie die dag. De bisschoppen noemen het ‘een ingrijpend en historisch besluit’. ‘Paus Benedictus XVI geldt als een van de grootste theologen in de katholieke wereld van de tweede helft van de twintigste en begin eenentwintigste eeuw. Zijn kennis beperkt zich niet alleen tot de dogmatiek, waarin hij in zijn jonge jaren hoogleraar was, maar strekt zich uit tot het hele terrein